

Krzysztof Michalski (1948, Varšava) studirao je filozofiju na Sveučilištu u Varšavi kod Leszeka Kolakowskog. Doktorirao je u Frankfurtu, predaje na bostonskom i varšavskom univerzitetu. Utemeljitelj je i direktor Instituta za znanosti o čovjeku (Institut für die Wissenschaften vom Menschen) u Beču. Na poljskom jeziku je objavio knjige o Heideggeru i Husserlu, a na engleskome uskoro izlazi studija "Logic and Time. An Essay on Husserl's Theory of Meaning". Uz ostalo se bavi problemima građanskog društva i njegovim filozofskim implikacijama. Njegov rad "Nietzsche i nihilizam historije" tekst je predavanja održanog u travnju 1995. u Beču, na komemorativnom skupu u povodu smrti Edwarda Shilsa. Ovo je prvo objavljivanje tog teksta.

Krzysztof Michalski

Nietzsche i nihilizam historije

I.

Poznato je da naša znatiželja ponekad dovodi do filozofije. To se događa kada nismo zadovoljni podacima o nekim događajima ili odnosima ili otkrićem njihovih uzroka. Drugim riječima, to se događa kada želimo shvatiti svijet kao cjelinu, a ne tek pojedini njegov fragment.

Takva vrsta znatiželje zadovoljava se jednom kada shvatimo kakav je stvarno svijet: jednom kada otkrijemo opći i stalan poredak stvari. Filozofija rođena iz takve znatiželje, koju pokušava zadovoljiti, pokušaj je otkrivanja nepromjenjivih i sveobuhvatnih struktura koje će nam omogućiti razumijevanje svijeta kakav on jest. Ukratko, to je pokušaj univerzalne teorije.

To sigurno nije jedini poznati motiv filozofije. Drugi je ogorčenje: ogorčenje svijetom kakav jest, onim što predstavlja. Takva vrsta ogorčenja ne bavi se određenim djelićima svijeta, određenim situacijama, ustanovama ili činjenicama. To je svijet kao cjelina, koji nas ljuti i muči i kojim smo zlostavljani. Ta bol ne može biti ublažena uređivanjem dijela svijeta - preusmjeravanjem rijeke koja redovito razbija svoje obale, primjerice, ili zbacivanjem jarma političke opresije, ili pronalaženjem lijeka bolesti za koju se mislilo da je neizlječiva: samo novi, univerzalni poredak stvari može ublažiti to ogorčenje, može nas osloboditi te boli.

Filozofija rođena iz ogorčenja svijetom pokušaj je pronalaska lijeka, rješenja za krizu, sredstva oslobođenja. Njen krajnji cilj je izgradnja novog svjetskog poretka - mijenjanje svijeta, a ne njegovo opisivanje. Filozofija rođena iz ogorčenja svijetom prvenstveno je program djelovanja, a ne teorija.

Ne bi li tada bilo bolje upotrijebiti različita imena za dvije posve neusporedive i različito motivirane vste djelovanja kao što su, s jedne strane, traženje općeg i stalnog poretka stvari te, s druge strane, pokušaj mijenjanja svijeta koji nas muči i kinji? Postoji li ikakav razlog da ih obje nazovemo "filozofijom"?

Vjerujem da postoji i da je to važan razlog. U oba slučaja bitna je cjelokupnost: svijet kao cjelina, ne samo njegov određeni dio. Po mojem mišljenju, ovaj opći univerzalistički aspekt opravdava nazivanje obje vrste djelovanja "filozofijom".

Štoviše, ta se dva djelovanja ne razlikuju kao što se postolarski razlikuje od krojačkog posla. Ona nisu određeni tipovi djelovanja koji se bave različitim stvarima, te su stoga, barem u načelu, međusobno jasno razlučivi. U oba slučaja filozofija, kao univerzalna, nema ograničenja: ona ne može njegovati vlastiti vrt bez zagledanja u onaj svoga susjeda. Drugim riječima, dva se smisla "filozofije" ne nadopunjuju, već se prije međusobno natječu. Sa stanovišta filozofije kao teorije, mijenjanje svijeta, ma kako poželjan cilj to bio, zahtijeva njegovo prethodno razumijevanje. Sa stanovišta filozofije rođene iz ogorčenja, jedino nam bol koju nam svijet nanosi dozvoljava da ga poznamo. Tako ogorčenje svijetom i traženje razumijevanja svijeta nisu dva odvojena područja djelovanja, već jedno te isto.

II.

Nietzsche je, kao i Marx, shvaćao filozofiju u posljednjem navedenom smislu: on tvrdi da je čovjek bolestan, da je svijet bolestan te da je prava zadaća filozofije osloboditi čovjeka i svijet iz pandži njihove bolesti.

Što je Nietzsche mislio da ne valja sa svijetom? Koja je njegova bolest? Je li izlječiva i ako jest, koji je za nju lijek (u odsustvu filozofije)? Da bismo odgovorili na ova pitanja, moramo ispitati koncept nihilizma.

Nietzsche: "Što znači nihilizam? - *Da se obezvređuju vrhunske vrijednosti.*" (*Volja za moć*, 2)

Što je "vrijednost"? Počnimo sa sljedećom, općom i formalnom definicijom: "Vrijednosti" su norme, pravila ili principi koji određuju poredak stvarnosti u svim njenim sferama. To uključuje poredak iskustva kao i fizički i materijalni poredak, moralnost kao i vrijeme. Svjetski poredak određen je nizom pravila; nazovimo ta pravila "vrijednostima" i ostavimo za sada po strani naše razloge za to. Vrijednosti, prema Nietzscheu, ne samo što uređuju već su i same uređene; stoga možemo govoriti o "višim" i "nižim" vrijednostima (pri čemu su "niže" podređene "višima"), a posebno o "najvišima" - kojima su podređene sve druge vrijednosti.

Što znači kazati da se "vrijednosti obezvređuju"? Nietzsche u gornjem odlomku kaže kako se to događa kada "vrijednosti" izgube moć uređivanja, vezivanja i primoravanja, kada im stvarnost izmiče, opire im se ili im prkosi.

Ako je tome tako, tada "nihilizam" kojim se Nietzsche bavi nije neko mnijenje, barem prvenstveno nije mnijenje. Posebno nije sud da ništa više nema smisla, da je sve što činimo besmisleno, da je ono najbitnije, što je za nas "sve", u stvarnosti "ništa". "Nihilizam" u smislu u kojem ga upotrebljava Nietzsche prvenstveno je nešto što se događa - to nije pogled, krivi ili pravi, koji imamo o stvarnosti. Dakle, nihilizam je povijesni događaj ili niz događaja, povijesni proces. Samo u izvedenom smislu, ako uopće, može se reći da je to nazor ili mnijenje koje imamo o svijetu.

Prema tome, nihilizam nećemo prevladati isticanjem da su "nihilistička" mnijenja lažna ili kriva u moralnom smislu i uvjeravanjem njihovih zagovaratelja da prihvate druga, ne-nihilistička.

Prevladavanje nihilizma mora uključiti preinaku stvarnosti - ono mora promijeniti povijesni proces, a ne samo poglede ljudi.

III.

Zašto je, prema Nietzscheu, povijesni proces "nihilistički"? Što se dogodilo svijetu, što se dogodilo historiji da je proces poprimio takvo obilježje?

Bog je umro, to se dogodilo - kaže Nietzsche. No što znači kad kažemo da je Bog mrtav?

Počnimo s pokušajima da razumijemo što može značiti tvrdnja "Bog je živ". Sigurno se može reći "Bog je živ" sve dok je vjerovanje u Boga organizirajući princip ljudskih života, kada daje značenje ljudskom djelovanju, a odatle i svijetu s kojim to djelovanje ima posla. I ne samo tada. Čak kada kršćanstvo gubi svoju moć (jer Nietzsche se prvenstveno bavi kršćanskim Bogom), a ljudi nastavljaju organizirati svoj svijet oko nekog krajnjeg cilja, iako to više nije Bog, već možda "napredak" ili "društvena pravda", te nastavljaju tragati za sveobuhvatnim jedinstvom - čak i tada, tvrdi Nietzsche, "Bog je živ".

Kad Nietzsche dakle raspravlja o "smrti" Boga, ne misli na postojanje ili nepostojanje nekog nadnaravnog ili transcendentnog bića. Prema tome, "smrt Boga" nije nešto što se dogodilo takvom biću, to nije "događaj" u tom smislu. Što Nietzsche smatra "Bogom" prije je poredak u kojem još uvijek pokušavamo organizirati svijet u kojem živimo, čak i kad više ne vjerujemo u Boga i kad su crkve izgubile svoju društvenu funkciju i značaj. Bog je "živ" sve dok nastavljamo potragu za krajnjim značenjem ili sveobuhvatnim jedinstvom u svijetu koji nas okružuje i dok ova potraga nameće našem svijetu sveobuhvatan, opći poredak usmjeren prema nekom cilju.

Jalov napor, uzaludna potraga - kaže Nietzsche. Svijet ne može biti organiziran prema nekom krajnjem cilju. Stvari, ljudi, misli i događaji ne mogu biti sređeni u jednu sveobuhvatnu cjelinu. Svi pokušaji u tom smjeru, bili oni u ime "kršćanstva" ili "vjere u napredak" ili "socijalizma", neizbježno se izjalovljuju; jedan po jedan se ispituju i konačno odbacuju. U svijetu koji nas okružuje nijedan oblik nije konačan, raznolikost oblika ne može biti svedena na ma koji zajednički nazivnik: ne može biti nikakvog "općeg cilja", nikakve sveopće "cjeline". Svijet koji nas okružuje je svijet neprestane mijene i nesvodive raznolikosti - to je svijet "postajanja".

Ali možda taj svijet oko nas nije stvaran svijet, možda je samo privid. Možda taj svijet neprestane mijene i nesvedive raznolikosti, taj svijet "postajanja", nije ništa drugo doli veo obmane koji skriva stvarni svijet. Možda samo u tom skrivenom stvarnom svijetu naša potraga za krajnjim ciljem i sveobuhvatnim jedinstvom može biti plodonosna, a mi smo do sada tražili to jedinstvo i taj cilj tamo

gdje se oni nikada ne mogu naći. Možda je, naposljetku, Bog živ - ali ne ovdje, u ovom nestvarnom svijetu mijene i raznolikosti, već iza njega, u svijetu kakav zaista jest.

Nema međutim drugog svijeta osim svijeta "postajanja" u koji smo uronjeni: to je, prema Nietzscheu, jedini stvarni svijet. Traženje stvarnog svijeta "iza" svijeta mijene oko nas jednako je jalovo nastojanje kao i traženje krajnjeg cilja ili sveobuhvatne cjelovitosti unutar toga svijeta. Prije ili kasnije neizbježno shvaćamo da nikakav "stvarni svijet" ne postoji "iza" neprestano se mijenjajućeg svijeta koji poznajemo te da su "idealni svijet" i "istina po sebi" filozofije, religije ili znanosti isto tako ljudski san kao i "krajnji cilj" ili "sveobuhvatna cjelovitost". "Svijet postajanja" je jedini stvarni svijet.

Bog je mrtav.

Tada je situacija ovakva: nismo uspjeli u pokušajima nijekanja stvarnosti svijeta kojeg znamo, svijeta neprekidne mijene, jer nikakav "pravi svijet" ne vreba "iza" njega; nismo uspjeli u svim pokušajima da uredimo svijet prema kategorijama kao što su "svrha" ili "cjelina" ("tradicionalne vrijednosti"). Smrt Boga stavlja nas u nepodnošljivu situaciju: s jedne strane suprotstavlja nam neporecivu stvarnost svijeta neprekidne mijene i nesvedive raznolikosti, s druge nas lišava oruđa koje smo uvijek upotrebljavali da bismo uveli red u ovaj svijet i tako ga obdarili značenjem i vrijednošću.

To je nemoguća, nepodnošljiva krizna situacija - konačni, odsudni čas bolesti. Ali, isto tako, samo kroz takvu krizu bolest može biti pobijeđena: kada je status quo neprihvatljiv, prisiljeni smo tražiti lijek u obliku novih vrijednosti, novih oruđa za uređivanje svijeta.

Nietzsche piše: XXX"Na tom stajalištu realnost bivanja priznaje se kao *jedina* realnost, sebi se zabranjuje svaka vrst zaobilaznice prema skrivenim svjetovima i lažnim božanstvima - ali se *taj svijet ne podnosi*, ako ga se već ne želi poreći... Što se zapravo dogodilo? Kad se shvatilo da se ukupni značaj opstanka ne smije interpretirati ni pojmom 'svrha' ni pojmom 'jedinstvo' ni pojmom 'istina', postignut je osjećaj *bezvrijednosti*. Time se ne postiže ni ne doseže ništa; nedostaje presežno jedinstvo u množini zbivanja... Više uopće ne postoji razlog da se sebi dokazuje kakav *istinski* svijet. - Ukratko: kategorije

'svrha', 'jedinstvo', 'bitak', kojima smo svijetu pridavali nekakvu vrijednost, sami smo *iz njega izvadili*; i svijet sad izgleda *bezvrijedan*." (*Volja za moć*, 12).

Osim ako uspijemo zaboraviti krizu u kojoj se nalazimo, osim ako s nje skrenemo našu pažnju. Ponovo Nietzsche: *XXX" Vrsti samoobmane*. - U najdubljjoj nutрини ne znati, kuda van? *Praznina*. Pokušaj da se odavde izađe s opojnošću. - Opoj kao glazba. - Opoj kao okrutnost u tragičnom užitku s propasti onoga najplemenitijeg. - Opoj kao slijepo zanesenjaštvo za pojedine ljude (ili vremena)... Pokušaj da se radi bez svijesti, kao oruđe znanosti. - Da se oko drži otvorenim za puno malih užitaka, npr. i kao spoznavalac... umjetnost 'radi same sebe', 'čisto spoznavanje', kao narkoze gađenja nad *samim sobom*; bilo kakav postojani rad, *bilo kakav mali glupi fanatizam*..." (*Volja za moć*, 29)

Umjetnost, znanost, ideologije, zanimanja naših doba samo su, kaže Nietzsche, mnogi načini da se izbjegne suočenje s činjenicom smrti Boga, s potrebom ponovnog ustroja svijeta.

Bog je mrtav, i naše stare vrijednosti ne mogu više uređivati svijet u kojem živimo. Smatramo taj svijet nepodnošljivim, ali ne možemo zanijekati njegovu stvarnost. Što možemo? Možemo spavati, tako da ne vidimo, ne čujemo, ne razumijemo (a suvremena europska kultura pruža bogato i raznovrsno obilje hipnotika). Ili možemo stvoriti nove vrijednosti i novi svjetski poredak - "prevrednovati naše vrijednosti".

Što je dakle "nihilizam"?

"Nihilizam" se prvenstveno odnosi na povijesnu situaciju, na svijet nakon smrti Boga, svijet koji "se čini bez vrijednosti". Nema bijega od stvarnosti ovog svijeta, ali u nedoumici smo kako da se složimo s njime, jer su svi naši prijašnji pokušaji propali. To je nesnosna situacija, situacija koju je nemoguće trpjeti.

Ta situacija, taj nihilizam u srži je filozofije kako je shvaća Nietzsche: filozofija kao lijek, kao lijek za bol, filozofija kao obećanje da će se svijet mijenjati i učiniti podnošljivim.

Ali termin "nihilizam" može se također primijeniti na povijesni proces koji je doveo do takve situacije. "Svijet se čini bez vrijednosti" jer su nas vrijednosti koje smo "običavali projicirati u njega" mimoišle, više ne uređuju i organiziraju svijet. Tako je "projiciranje" vrijednosti - nazovimo ih "tradicionalnima" - u svijet prva faza nihilizma. Bolest, čiji je vrhunac stanje odsudnog časa u kojem se danas nalazimo, počinje s pokušajem uređivanja svijeta prema tradicionalnim vrijednostima. Iz toga slijedi da se ne možemo osloboditi nihilizma ako obnovimo tradicionalne vrijednosti i živimo prema njima. Naprotiv - time ćemo krenuti putem koji neizbježno vodi u nihilizam u smislu odsudnog časa, prije opisanoga. Nihilizam je bolest, ne bolest pogleda ili stavova, već njihovih povijesnih motivacija. To je bolest života; no ne možemo uspjeti u njegovom odbacivanju ako organiziramo naš život prema starim obrascima, odlaskom u crkvu i pomaganjem starim gospođama da prijeđu ulicu. Sasvim suprotno. Tradicionalne vrijednosti nas ne mogu spasiti od nihilizma, jer one u stvari leže u njegovom izvoru.

"Nihilizam" je tada ta kritična, nenasna situacija u kojoj se svijet čini bez vrijednosti. On je također bolest, patologija historijskog procesa koja nas je dovela do te situacije. Naposljetku, to je infekcija s kojom je sve počelo: pokušaj uređenja svijeta prema tradicionalnim vrijednostima.

IV.

Ali što mislimo kad govorimo o "nužnosti" koja vodi od tradicionalnog sustava vrijednosti do nihilističkog odsudnog časa u kojem se, prema Nietzscheu, danas nalazimo? Na osnovu čega netko može tvrditi da je taj odsudni čas "nemoguća situacija", i da stoga vodi do projekcije novih vrijednosti, do "prevrednovanja svih vrijednosti"? Kakva logika zajedno veže elemente prije opisanog slijeda, tj. koja ide od potrage za krajnjim ciljem i sveobuhvatnim jedinstvom (projekcijom tradicionalnih vrijednosti) do njenog neuspjeha; od pokušaja bijega iz svijeta stalne mijene do potrage za "pravim svijetom" skrivenim iza privida promjenjive stvarnosti, dalje do drugog neuspjeha i, konačno, do odsudnog časa koji nas suočava s potrebom "prevrednovanja svih vrijednosti"?

Pokušajmo pitanje učiniti preciznijim. Ovdje se ne radi, barem ne na prvom mjestu, o koheziji određenog niza povijesnih događaja. U pitanju je "logika historije", logika samog povijesnog procesa. To je posve drugačije pitanje nego, recimo, ono o uzrocima drugog svjetskog rata. Kada ga postavljamo, pitamo zašto je jedna situacija, jedna činjenica ili događaj praćen drugim. Ne pitamo

zašto je kapitalizam slijedio nakon feudalizma ili demokracija nakon totalitarizma, već zašto bi nešto trebalo slijediti nešto drugo. To je pitanje o pokretaču povijesne mijene, o tome zašto se ta mijena uopće događa.

Da stvar još drugačije postavimo: nećemo razumjeti "povijesnu potrebu" u gornjem smislu sve dok ne shvatimo da je sadašnjost, trenutak u kojem smo sada, opterećena budućnošću; sve dok ne budemo sposobni vidjeti da je budućnost (neka budućnost) sadržana u ovom trenutku.

"Logika historije" u ovom smislu ne može se iznaći pozivanjem na logiku koju poznamo, nezavisno od našeg znanja historije kao takve. Nećemo naći odgovor koji tražimo pronalaženjem "logike u historiji", primjenjivanjem inače poznatih kriterija racionalnosti i razumijevanja na povijesni proces. Kada bismo to pokušali, svodili bismo historiju na logiku i tako izbjegavali sam predmet pitanja, a to je "historičnost" povijesnog procesa samog - jednostavna ali ipak tako zastrašujuća činjenica da historija "ide dalje", da se nešto uopće mijenja. Ako "shvaćamo" vezu između dva termina silogizma (ili nekog drugog logičkog oblika), tada historija gubi svoje posebno značenje i postaje slijed dokaza prije nego slijed događaja.

Zaista, prema Nietzscheu, logika koja se može razumjeti neovisno o znanju historije kao takve je fikcija. Tako jedino možemo razumjeti historiju i njenu logiku - historičnost historije - kroz historiju samu. "Nehistorijsko" promatranje događaja, gledište "izvan" historije, koje nam navodno pomaže da je bolje razumijemo, jest glupost. "Historija" je samo još jedno ime za svijet bivanja, svijet stalne mijene i nesvedive raznolikosti. Svi naši pokušaji otkrivanja krajnjeg cilja, sveukupnosti ili "istine po sebi", pronalaženja "transcendentnog značenja" svijeta u kojem živimo, njegovog razumijevanja pomoću nekog "izvanjskog" sustava odnošenja osuđeni su, kao što smo vidjeli, na neuspjeh. Nema ničega iza neprekidno mijenjajućeg svijeta i time ničega iza historije; nema načina da se shvati ovaj svijet "izvana", da se u njemu otkrije logika koju poznajemo iz nečeg drugog umjesto kroz njega samog.

Logika historije - historije u njoj historičnosti, historije kao takve, a ne kao određenog slijeda događaja ili određenog povijesnog procesa - prema Nietzscheu se može razumjeti samo "iznutra", sa stajališta sudionika. Mi smo ti koji onime što radimo, svim djelovanjima koja ispunjavaju naše živote, historiji dajemo njeno značenje; mi smo ti koji je činimo razumljivom kao historiju, organiziramo u slijed

događaja i "projiciramo neku vrijednost u nju". Da se prisjetimo gore citiranih Nietzscheovih riječi: "Što se zapravo dogodilo? (...) Kategorije (...), kojima smo *mi* svijetu pridavali neku vrijednost, sami smo iz njega izvadili - i svijet sada izgleda bezvrijedan."

Mi smo jedini koji, s našeg stanovišta aktivnih subjekata (subjekata koji "pridaju" i "vade" vrijednosti iz svijeta), možemo razumjeti zašto se kategorije projicirane u svijet vade iz njega i zašto je svijet koji "izgleda bezvrijedan" tako nemoguć da nas tjera na "prevrednovanje svih vrijednosti". Drugim riječima, samo mi možemo shvatiti zašto historija ide dalje. "Potreba" koja povezuje faze nije potreba logičke dedukcije; to je potreba koja se može shvatiti samo sa stanovišta subjekta koji oblikuje historiju. To je potreba našeg života.

Budućnošću opterećena sadašnjost, sadašnji trenutak koji nužno vodi do sljedećeg, pretpostavlja aktivnog subjekta. Bez takvog subjekta historičnost historije, te tako i činjenica da budućnost slijedi sadašnjost, ne bi bili razumljivi. Drugim riječima, historija je stvarna jedino kao *naša* historija; ona je to samo za subjekt koji u njoj sudjeluje, ne za promatrača. Historija nije proces koji se odvija neovisno od nas, nije kao kiša od koje se zaklanjamo pod krov. Historija ide dalje samo ukoliko se tiče nas.

V.

Kao što znamo, historija je nihilizam, bolest koja je dovela do današnjeg odsudnog trenutka i koja nas tjera na "prevrednovanje svih vrijednosti", ukoliko ga želimo prevladati. Ispitajmo kako bi to prevladavanje nihilizma, to "prevrednovanje svih vrijednosti", moglo izgledati.

Prvo pitanje koje moramo postaviti jest što je, prema Nietzscheu, krivo u starim, tradicionalnim vrijednostima. Što im nedostaje? Zašto su naši pokušaji uređivanja svijeta prema tim vrijednostima osuđeni na neizbježan neuspjeh?

Da bismo pronašli odgovore na ta pitanja, moramo uzeti u obzir osnovnije pitanje: kako se vrijednosti mogu opravdati?

Tradicionalne vrijednosti, tradicionalna pravila po kojima razlikujemo dobro od zla i istinu od laži, opravdana su pozivanjem na "istinu po sebi", "svijet ideja", "Boga" - drugim riječima, pozivanjem na stvarnost iza neprekidno mijenjajućeg svijeta naših života. Prema tom stanovištu, stvari su istinite ili lažne, dobre ili loše neovisno o tome što radimo, želimo ili govorimo, neovisno o onome što nam se događa. Nije bitno je li tome tako zato jer Bog to želi ili jer su takve stvari određene idealnim i time bezvremenim zakonima; tradicionalni smisao vrijednosti jest onaj koji je neovisan o životu. Čini se da se slaže sa zdravim razumom: naposljetku, zakoni prirode vladaju bez obzira na to što nam se događa, a logika prilagođava način mišljenja bez obzira na to kako živimo.

Nietzsche, pak, kategorički odbacuje ovo stanovište. Prema njemu, nema "istine po sebi", "svijeta ideja" ni "Boga"; postoji samo neprekidno se mijenjajući, nesvedivo raznolik svijet u kojem živimo. Ako je tako, tada je tvrdnja da su vrijednosti neovisne o ovom svijetu apsurdna: otkuda su mogle doći ako ne iz ovog svijeta? Ovdje pitanje kako su vrijednosti opravdane postaje pitanje o tome kako naš život stvara vrijednosti koje ga organiziraju.

Tako je jedino moguće opravdanje vrijednosti, prema Nietzscheu, kroz poziv životu iz kojeg proizlaze. Bilo koji pokušaj opravdavanja ili razumijevanja nečega mora nas zbog potrebe voditi da uzmemo u obzir njegovo porijeklo. Ako želimo razumjeti i opravdati sustav vrijednosti koji organizira naše živote (iako možda nepotpuno i s katastrofalnim rezultatima), moramo se okrenuti njegovom porijeklu i otkriti kako je naš život proizveo upravo takav sustav. Filozof mora, dotle dok pokušava razumjeti vrijednosti i pronaći im opravdanje, biti "historičar", "genetičar", "genealog". Slične tvrdnje možemo naći kod Marxa ili kasnije kod Husserla. Prema Marxu, razumijevanje moderne znanosti traži ispitivanje njene (društvene) geneze; Husserl tvrdi kako moramo, da bismo shvatili geometriju, ispitati historiju onih ljudskih područja djelatnosti kojih je geometrija produkt.

Ta se tvrdnja može formulirati i na drugi način. Potraga za tradicionalnim vrijednostima može se promatrati kao pokušaj vrednovanja svijeta kao cjeline, otkrivanja vrijednosti svijeta u kojem živimo. Takva zamisao je moguća samo ako usvojimo neovisno mjerilo u skladu s kojim se može vrednovati svijet kao cjelina; samo pozivanje na, recimo, drugi, "stvarni" svijet, na Božju volju, dozvoljava nam preziranje ili odobravanje svijeta u kojem živimo, pozitivno ili negativno vrednovanje našeg života kao

cjeline. No *nema* neovisnog mjerila, postoji samo neprekidno mijenjajući i nesvedivo raznolik svijet u kojem živimo. Prema tome, svijet kao cjelina *XXX* "uopće *nema vrijednosti*, jer nedostaje nešto prema čemu bi se mjerio i u odnosu na što bi riječ 'vrijednost' imala smisla. *Ukupnoj vrijednosti svijeta nije moguće obarati vrijednost...*" (*Volja za moć*, 708). Svijet u kojem živimo jedina je moguća mjera vrijednosti; naš život stvara red koji organizira svoje raznolike i promjenjive oblike. Ali on sam ne može se vrednovati - njegova vrijednost je jednaka u bilo kojem datom trenutku, a time stvoren zbir vrijednosti uvijek ostaje isti. To je ključ nihilizma, odgovor na pitanje što ne valja s tradicionalnim vrijednostima: ono što nije u redu s njima jest njihov zahtjev za vrednovanjem svijeta, vrednovanjem života kao takvog.

Dok je zamisao tradicionalnih vrijednosti, ili nihilizma, negacija našeg života kakav jest, "prevrednovanje svih vrijednosti" nije potvrđivanje života kakav jest. Nema neovisnog sustava vrijednosti po kojemu se naš život može mjeriti, može se mjeriti jedino samim vrijednostima koje je stvorio. To naravno ne znači da svatko od nas određuje svoja pravila ponašanja kako želi ili pravila koja svi drugi, zapravo sve drugo, mora usvojiti. Nietzsche radije vjeruje kako se takva pravila ne mogu stvoriti dok ne počnemo djelovati; ona nisu od prije u našem životu. Tako potvrđivanje života nije dodatni, promišljeni čin vrednovanja; to je sam život. Prevrednovanje svih vrijednosti, kojim se bavi Nietzsche, neće biti izazvano zamjenjivanjem jednog skupa vrijednosti koje negiraju život, te su zbog toga nihilističke, onim koji potvrđuje život. "Prevrednovanje" nije u zamjenjivanju "Boga" "Čovjekom", ili "Prirodom", ili "Čivotom". "Prevrednovanje vrijednosti" uključuje radikalnu promjenu geneze vrijednosti. Red kojim "vrijednosti" obogaćuju svijet proizlazi iz života oslobođenog nihilističkih iluzija.

"Prevrednovanje svih vrijednosti" će se dogoditi kada naš život odbaci težinu iluzija koje ga pritišću i sam se uredi oko novih pravila organiziranja; kada ta pravila - te "vrijednosti" - budu proizvod života koji ovisi samo o sebi, a ne o diktatima "izvana". Drugim riječima, ono će se zbiti kada sam život bude mogao stvarati bez bilo kakvih ograničenja, neovisan o ciljevima postavljenima izvana. Tako je svrha nove potrage za vrijednostima osloboditi život, umjesto uzaludnih pokušaja njegovog podvrgavanja nadzoru izvana.

To znači da, ako se radikalno prevrednovanje osnovnih vrijednosti treba dogoditi, nije dovoljno shvatiti ih drugačije: moramo živjeti drugačije. Samo tada možemo nadvladati nihilizam, krizu u kojoj se danas nalazimo. Filozofija može izliječiti svjetsku bolest i ukazati na put iz krize samo ukoliko je to "filozofija života", ne u smislu "teorije" života, već životnog programa. Shvaćanje takve filozofije nije samo intelektualni čin, već čin života. To znači da se ne može prvo shvatiti, e da bi se kasnije moglo primijeniti "u životu"; čin razumijevanja i čin primjene su neodvojivi.

Počeo sam određivanjem "vrijednosti" kao organizirajućih pravila bilo kojeg danog poretka. Mislim da je sada postalo jasno zašto Nietzsche naziva takva organizirajuća pravila "vrijednostima". Vidjeli smo da red ne može biti nametnut svijetu "izvana", jer nema "vanjskog svijeta". Prema tome, znamo također da je sav red stvorio život, kroz naša djela ili naše propuste. Red kojem se život podvrgava postaje, kako život ide dalje, jedno sa samim životom. U tom smislu se njegova pravila mogu nazvati "vrijednostima", jer ne mogu biti ništa drugo nego procjene što je vrijedno za život iz kojeg potječu. One otvaraju određene prilike, određene mogućnosti za ovaj život. Zato Nietzsche zove vrijednosti "uvjetima života": one su uvjeti životnog razvoja, uvjeti njegovog kretanja ovim, a ne onim putem.

VI.

Je li "istina" također ništa drugo već "vrijednost", ništa drugo već "uvjet života"? Za Nietzschea, odgovor je jasno da: znanje ima značenje samo u kontekstu neke vrste života i pomoću svog značaja, svoje "težine", za neku vrstu života. Znanje, spoznaja neodvojivi su od potvrđivanja života samim životom. To znači da je znanje (uzimajući u obzir da potvrđivanje života nije, kao što smo vidjeli, sekundarno, prihvaćanje onoga što već jest, već prvenstveno u tome da stvara sam život) neodvojivo od djelovanja. Ako nam naš dar spoznaje govori nešto značajno o svijetu, to je samo zbog toga što živimo na određeni, a ne na neki drugi način. Misao, svijest, spoznaja bi, da ostanu prepušteni sami sebi i istrgnuti iz svog elementa - života, bili besmisleni - slijepi, prazni, dezorijentirani. Čivot je taj koji nam otvara svijet i daje znanje. Tako je patologija života također i patologija znanja - neka vrsta gluposti.

Da parafraziramo: pojmovno znanje može se shvatiti samo kao reakcija na situaciju stvorenu kroz život. Kao što Nietzsche kaže, "poimati možemo samo svijet što smo ga sami sazdali." (*Volja za moć*, 495).

Uvjerenje da je znanje, a osobito pravo znanje, uvjetovano situacijom iz koje proizlazi - uvjerenje koje Nietzsche dijeli s Husserlom i Heideggerom - nije nipošto jednako relativizmu. Bilo bi relativistički tvrditi da različite situacije određuju različite istine, i da zato ne postoji jedna opća istina. Takva tvrdnja pretpostavlja mogućnost gledišta vanjskog svakoj situaciji, dozvoljavajući nam određivanje situacija kao različitih i istovremeno jednako vrijednih (tj. nijedna bolja od druge). Ali ova tvrdnja je točno ono što Nietzsche odbacuje, jer prema njemu nema i ne može biti vanjskog odnosa spram bilo koje životne situacije. Zahtijevanja istine različite od moje moraju se uvijek promatrati s gledišta mog života, i stoga uvijek kao bolja ili lošija, ali nikada jednako vrijedna. I samo su u tom smislu - kao bolja ili lošija - različita. Zaista, istina je uvijek moja istina, ona ima značenje samo u kontekstu života koji mogu nazvati svojim. No bilo bi uzaludno zorno prikazati taj život izvana, kao neku vrst leptira izloženog u staklenom ormaru u muzeju.

Prepušteni sami sebi, koncepti su glupi. Svijest i pojmovno znanje su izvedeni; mogu dosezati daleko koliko i život iz kojeg proistječu. Svijet nam je otkriven samo kao protumačen kroz naša djelovanja, samo kao skup "vrijednosti". On ima značenje samo iz perspektive učesnika, ne promatrača. Svaki pokušaj shvaćanja svijeta kao takvog, poimanja značajnog u njemu, stvara privid - privid subjekta neovisnog o određenom životu - i taj privid osakaćuje život iz kojeg proistječe. To je nihilizam, i prema tome glupost. Kao što je Rilke rekao, "vječnost izmiče onom tko previše misli."

Ako je tako, tada u izreci da je "svijet koji nas okružuje svijet neprestane promjene i nesvedive raznolikosti", da nije sveukupnost niti da cilja na bilo koji krajnji cilj Nietzsche ne uspoređuje jednostavno jednu (istinitu) tezu s drugom (lažnom). Misli on nešto više od toga. Ta tvrdnja je sastavni dio strategije usmjerene na mijenjanje naše senzitivnosti i oslobađanje od ograničenja pojmovnih privida. Strategija za nadvladavanje nihilizma i prevrednovanje svih vrijednosti.

VII.

"Prevrednovanje svih vrijednosti", kao što sam gore rekao, potreba je s kojom nas suočava naša sadašnja kriza. Korijen krize prvenstveno je negacija života uključena u plan tradicionalnih vrijednosti. Prema tome, mogli bismo reći da ova negacija, te prema tome i naša nihilistička historija i naša sadašnja nihilistička kriza, ukratko nihilizam uopće, nije, kao kriza u bolesti, bez pozitivnog i stvaralačkog značaja. Jer to je uvjet za mogućnost njegovog nadvladavanja, "ponovnog prevrednovanja svih vrijednosti". Nihilizam kao povijesni proces nije samo historija sumraka idola (tradicionalnih vrijednosti), to je također put našeg oslobođenja od njih, oslobođenja koje je inače nemoguće.

Ne znači li to ipak da smo na kraju, iako zaobilazno, vratili historiji krajnji cilj koji uređuje povijesni proces kao cjelinu? Nismo li, iako izjavljujući suprotno, pričvrstili nihilizam, negaciju života, za stroj historije, tako da bi se mogao probijati prema dosizanju pozitivnih rezultata ("prevrednovanje svih vrijednosti"), i stoga prema vlastitoj negaciji?

Ni najmanje. Završimo razmatranjem onoga što Nietzsche ima reći o negativnosti:

XXX" *Otpad, propalost, izmet* nije ništa što bi po sebi bilo za osudu: on je nužna konzekvencija života, rasta života. Pojava *décadence* nužna je koliko i bilo koji ishod i napredovanje života: nije u našim rukama da je *uklonimo*. Um hoće obratno, *da ona zadobije svoje pravo*.

Na ruglo je svim socijalističkim sistematičarima što misle kako bi mogle postojati okolnosti, društvene kombinacije, u kojima više ne bi rasla opaćina, bolest, zločin, prostitucija, *nevolja*... Ali to znači osuditi *život*... Ostati mladim, to jednom društvu ne stoji navolju. Starost se ne otklanja institucijama. Ni bolest. Ni opaćina." (*Volja za moć*, 40).

Drugim riječima, negativnost, prema Nietzscheu, ne traži dodatno opravdanje; negativni aspekti naših života ne trebaju biti opravdani pozivom na njihovu ulogu u budućnosti. Negativnost nije mehanizam za proizvodnju pozitivnih rezultata, sredstvo shvaćanja budućeg cilja. Degeneracija, propadanje, agresivnost i destrukcija su fenomeni života, te stoga upravo "pozitivni", kao rast i cvjetanje.

"Prevrednovanje svih vrijednosti", prevladavanje nihilizma, nije negacija negacije - stvar je u tome da se ne ukloni negativnost iz svijeta, jer je ona u njemu sadržana.

Ovaj zaključak možemo uobličiti i na drugi način: historičnost historije mora biti razumljiva u bilo kojem datom, zasebnom trenutku historije. Naše razumijevanje toga ne traži priziv na nešto "izvan" datog trenutka, kao što je, na primjer, budući cilj. Takvo razumijevanje je stoga potvrđivanje trenutka kao takvog, to život neuvjetovano potvrđuje samog sebe, uključujući destrukciju, agresiju i negativnost. Ne tvrdi se da je to odgovarajući opis ili "istinita teorija", jer bi to, kao što smo vidjeli, pretpostavljalo opasne privide poput "istine" ili "svijeta po sebi". To je prije potvrdno stvaralaštvo. Jednom kad se život riješio privida koji ga ograničavaju i izbacio supstancije koje su ga trovale - kad je, ukratko, nadvladao vlastiti nihilizam - tada možemo biti sposobni za takvo stvaralaštvo.

Hoćemo li to biti mi? Tko zna? Još jednom Nietzsche: "Provodimo eksperiment s istinom! Možda će čovječanstvo izumrijeti zbog toga! Krasno!"

VIII.

Da rezimiramo: Nietzscheova filozofija proizlazi iz ogorčenja svijetom, iz boli koju nanosi svijet. Nećemo razumjeti svijet kakav jest sve dok nismo naučili izaći na kraj s tom boli i otkrili njenu snagu. To zahtijeva da se suočimo s nihilizmom, ne samo nihilističkim gledištima već, što je važnije, s nihilizmom same historije. Jer naša je historija krajnje nihilistička u tome što ide dalje od negacije života sadržane u planu tradicionalnih vrijednosti, planu koji obećava urediti svijet u razumnu cjelinu. No ne možemo kriviti historiju za nihilizam, jer historija se ne događa neovisno od našeg djelovanja, poput nekih vrsta vrtuljaka na koje se vlastitom voljom možemo popeti i sići. Historija je stvarna samo kao naša historija; događa se samo kroz naša djelovanja. Ako je tako, tada je nihilizam patologija našeg djelovanja, bolest snage izražena kroza nj. Prividi i fikcije kao što su "Bog" ili "istina po sebi" simptomi su ove bolesti i sve dok to ne shvatimo oni će nam vezati ruke i misli. Upravo to je, prema Nietzscheu, zadaća filozofije. Prava filozofija otkriva život i njegovu patologiju, snagu i njenu bolest koji vrebaju iza pojmova kojima pokušavamo shvatiti naš život. Jer pojmovi su sami po sebi prazni i stoga glupi; ako uopće znače bilo što, ako išta putem njih razumijemo, to je samo zbog osjetljivosti života koji živimo. Utvrđivanjem porijekla pojmova u životu filozofija nam pomaže nadvladati nihilizam i razviti novi život i novu senzitivnost, pomaže osloboditi slobodno i potvrdno stvaralaštvo skriveno u našem

nihilistički izopačenom i izobličenom životu. Ne znači li međutim poraz nihilizma također i poraz čovječanstva, te "kožne bolesti" od koje, s Nietzscheovog gledišta, svijet pati? To je već druga priča.

Friedrich Nietzsche, Volja za moć (Pokušaj prevrednovanja svih vrijednosti), prijevod Ante Stamać, Mladost, Zagreb, 1988.

Prevela s engleskoga:

Sanda Stepinac

Redakcija prijevoda:

Dinko Telečan